

УДК 81.133.1'373.23

Пежинська О. М.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФРАНЦУЗЬКОЇ АНТРОПОНІМІКИ

Стаття присвячена дослідженню лінгвокультурологічного аспекту французької антропоніміки. Антропоніми виділено в окремі лексико-семантичні групи та визначено особливості їх становлення.

Ключові слова: антропоніми, лексико-семантичні групи, походження, етимологія.

Пежинская О. М. Лингвокультурологические особенности французской антропонимии. – Статья.

Статья посвящена исследованию лингвокультурологического аспекта французской антропонимии. Антропонимы выделены в отдельные лексико-семантические группы, определены особенности их становления.

Ключевые слова: антропонимы, лексико-семантические группы, происхождение, этимология.

Pezhynska O. M. Linguocultural peculiarities of the French antroponymie. – Article.

The given article deals with the investigation of the linguocultural field of French antroponymics. Antroponyms are divided into separate lexico-semantic groups and the peculiarities of their evolution development were also defined.

Key words: antroponymy, lexical-semantic groups, origin, etymology.

З усіх власних назв французької мови дослідники приділяють увагу двом найбільшим групам: топонімам і антропонімам.

Антропоніми, за твердженням А. Доза, на відміну від топонімів, у сучасній французькій мові становлять більш упорядковану систему. У системі особових імен кожного народу відображаються не тільки етапи історичного розвитку нації, а і її культурна особливість. Антропонімічні дослідження у Франції започатковані численними працями А. Доза та М.-Т. Морле. Якщо загальні назви здебільшого виконують номінативну функцію, то антропоніми відбивають ставлення людини до навколишнього середовища, свідчать про рівень соціального й культурного життя суспільства в певний історичний період, розкривають характер стосунків між людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Французький антропонімікон відображає складні соціальні процеси, які вплинули на становлення форм ідентифікації особи. За походженням, семантикою, особливостями деривації та функціонування це складна багаторівнева структура, продукт багатовікової творчості поколінь. Цей підхід представлений у численних працях російських учених – М.Н. Анікіна [1], В.І. Білої [2], В.Д. Бондалетова [3], В.В. Ощепкової [4], А.Б. Шабанової [6]. У працях досліджуються культурно-національні особливості певного народу на прикладі національного ономастикону. Низка розвідок присвячена етимології французького прізвища, це словники (А. Dauzat, 1951; М.-Т. Morlet, 1997 та ін.) і спеціальні історичні дослідження, які розглядають як історичні, так і регіональні особливості французького прізвища (J.-L. Beaucarnot, 1981; 1988; 2000; 2002; G. Brunet, 2002; P. Lebel, 1981; S. Leroy, 2004; J. Tosti).

Метою нашого дослідження є визначення особливостей формування антропоніміки французької мови, зокрема процесу становлення ономастичного пласту прізвищ.

У французькому ономастиконі проявляється вплив тих етнічних груп (зі своєю унікальною релігійною основою), які проживали на території Франції. Більша або менша кількість імен у певній групі свідчить про ступінь впливу й роль тієї чи іншої групи у формуванні французької нації. У висвітленні французької антропологічної системи необхідно насамперед брати до уваги християнський фактор. Вплив церкви на систему іменувань відбувався поступово, але доволі послідовно й однозначно. Офіційно цей вплив був закріплений постановою Тридентського собору (1545–1563 рр.), який зобов'язав настоятелів слідкувати за тим, щоб усім дітям давалося лише християнське ім'я, тобто ім'я християнського святого. У французькому іменному фонді виділяється п'ять основних етимологічних джерел особових імен: кельтське, латинське (або галло-романське), німецьке, давньоєврейське, грецьке.

Т.В. Топорова зазначає, що важливість дослідження антропонімічної етимології для лінгвістичних досліджень визначається тим, що саме в маргінальних областях зберігаються архаїзми, виникають інновації й виробляються нові тенденції мовного розвитку [5, с. 19]. У системі особових імен будь-якого народу відображаються не тільки етапи історичного розвитку нації, а й культурні особливості. Якщо загальні назви здебільшого виконують номінативну функцію, то антропоніми є показником ставлення людини до навколишнього середовища, свідченням рівня соціального й культурного життя суспільства в певний історичний період, характеру стосунків між людьми.

Уся ономастична лексика має цілком своєрідне походження: будучи асемантемою, власна назва не володіє лексичним значенням. Однак при цьому очевидно, що всі імена походять від загальних іменників або субстантивованих частин мови. Антропоніми утворювалися способом фіксації певного обсягу апелятивного значення (або субстантивованої частини мови) і закріплення цього

значення у власній назві. Саме тому одним з етапів їх творення була втрата зв'язку з лексичним значенням апелятива, від якого утворювалося власне ім'я. Таким чином, нове слово отримувало нове життя, в якому важливу роль відігравала форма, а значення, яке отримувало ім'я від апелятива, часто було дуже істотним конотативним компонентом. Цей факт чудово демонструє асемантичну природу антропонімів, проте не заважає звертатися до значення загальної назви, яка стає внутрішньою формою антропоніма. Історично першими з'явилися особові імена, потім – у якості додаткових позначень – прізвища.

Процес становлення ономастичного пласту прізвищ був доволі тривалим. Коли особові імена ставали надбанням колективу людей, тобто набували рис загальних позначень, з'явилися додаткові дескриптивні позначення. Спочатку вони мали дуже загальний характер, проте ономастично чітко виконували як ідентифікуючу, так і індивідуалізуючу й диференціюючу функції. Лексично й граматично прізвищні першоутворення повністю належали до загальнорозмовної апелятивної сфери, проте в ономастичному плані вони становили частину ономастичної лексики нового типу. На думку А. Доза, майже неможливо сформулювати визначення, яке б охоплювало всі власні назви [9, с. 1].

Антропонімія – це вся множина власних іменувань людей: індивідуальні особові імена з усіма їх варіантами та похідними, патронімічні імена, прізвища, прізвиська, псевдоніми тощо. Антропоніміка – наука, яка всебічно вивчає антропоніми, закономірності їх виникнення, розвитку та функціонування. Антропоніми етносу на кожному синхронному зрізі складають внутрішньо організовану сукупність – антропонімічну систему.

Антропонімія, як і апелятивна лексика, підпорядковується мовним закономірностям, але, на відміну від останньої, антрополексика перебуває в більшій залежності від позамовних чинників (соціологічних, історичних, культурних, етнографічних), тому жодне дослідження антропонімії не обходиться без їх вивчення.

Географічний ареал як зона розповсюдження етносу та його мови є тим підґрунтям, на якому розвивається національна культура у всіх її проявах, зокрема в традиціях іменування. Проте ареал деякої частини антропонімікону часто виявляється значно ширшим за ареал функціонування мови та проживання мовної спільноти.

Усі перелічені факти так чи інакше відображаються у французькому антропоніміконі, в його якісному та кількісному складі як історично, так і на сучасному етапі.

Латинські імена потрапили у французьку мову через імена римських завойовників, а також перших християн і святих (*Fabien* (*faber*, коваль), *Victor* (*victor*, переможець), *Clement* (*clemens*, ми-

лість)). Так, першою галло-римською християнською святою вважається рабиня, яка мала ім'я латинського походження – *Blandine* (*blandus* – пестливий) [11].

Згідно з М.-Т. Морле латинська антропоніміка складалася з трьох позначень: ім'я (*prénom*), родове ім'я (*gentilice*), прізвисько (*cognomen*) [11].

Латинські імена (*prénom*) найчастіше записувалися скорочено (1–3 літери). Наприклад, *Appius* – *App.*; *Mamercus* – *Mam.* Деякі імена використовувалися рідко й записувалися повністю: *Agrippa*, *Marius*, *Paullus*. Упродовж століть гама імен залишалася дуже обмеженою. Наприклад, два чи навіть три брати могли називатися *Жанами* (*Jean*); дві сестри – *Маргаритами* (*Marguerite*). Тому була потреба віднайти спосіб уникнути дублетності форм. Для розширення вжитку прізвиськ перевагу надавали тій деталі, яка давала змогу найкраще охарактеризувати ту чи іншу людину. Що стосується внутрішньої форми латинських імен, то вони часто вказують на якусь окрему характеристику людини: *Fortunatus* (щасливий), *Amatus* (коханий), *Clarus* (світлий). У сучасній французькій мові це відповідно *Fortune*, *Aime*, *Claire*.

Родові імена (*gentilice*) записувалися повністю, наприклад, *Tullius*, *Тулій* – із роду Туліїв; скороченню підлягали лише імена відомих сімей: *Aelius* – *Ael.*, *Antonius* – *Ant.* або *Anton.*, *Aurelius* – *Avr.*, *Claudius* – *Cl.* або *Clavd.*, *Flavius* – *Fl.* або *Fla.* Лише в основі деяких родових імен лежить певне значення (*Asinius* від *asinus* (осел), *Caelius* від *caecus* (сліпий), *Caninius* від *canis* (собака)).

Крім власного імені, люди вже мали додаткові назви – прізвиська (від латинського *cognomen* – фамільне ім'я, що приєднується до родового), які були додатковою характеристикою особи: це назви за родом діяльності, місцем проживання, походження, за зовнішнім виглядом, характером (*Crassus* – товстий, *Macer* – худий, *Celsus* – високий) [11].

Наприкінці каролінзького періоду (X ст.) антропонімна система змінилася: до прізвиська почали додавати індивідуальне прізвище. З часом для уникнення омонімів ім'я, що давалося при хрещенні (*nom de baptême*), приєднувалося до прізвиська, яке виділяло людину фізично, наприклад: *Pépin le Bref* (короткий), де прізвисько є другим елементом. У IX ст. прізвиська відомих людей з'являються частіше: *Charles le Chauve* (лисий), *Louis le Gros* (товстий). З початку XIII ст. імена, які давалися при хрещенні, імена за назвами професій і прізвиська почали передаватися нащадкам, тобто простежувалася тенденція їх переходу до розряду успадкованих. Офіційним початком зародження французьких прізвищ у XV ст. стало запровадження реєстрів громадянського стану, які французький король Франциск I (1515–1547 pp.) зробив обов'язковими (*ordonnance de Villers-*

Cotterêts, 1539 р.) і які повинні були включати ім'я та прізвище. У середньовічних документах представлено чотири категорії прізвищ (surnom), які є основою французьких прізвищ (noms de famille):

а) імена за походженням (noms d'origine) – найдавніша категорія прізвищ, яка й собі ділиться за:

– **місцем походження** (noms de provenance): коли людина поселялася в тому чи іншому місті або селі, її називали прізвищем за назвою тієї місцевості, звідки вона родом, наприклад, *Beauvais*, *Deblois*, *Debrion* [11, с. 351, 353, 359];

– **особливостями житла**, особливо сільського. Це зазвичай загальні топонімні назви: *Duval* (будинок, розташований у долині), *Duvivier* (сад з рибою), *Duterne* (пагорб), *Dumont* (дім на пагорбі), *Dutertre* (пагорб), *Dubois* (дім біля лісу) [11, с. 351, 353, 359, 367, 369, 569];

б) стародавні імена, що давалися при хрещенні (anciens noms de baptême). Наприклад, *Jean*, *Jacques*, *Pierre* (*Paulus* або *Petrus*, перейшло в лат. із грец. *petros*, камінь) та інші. При додаванні суфікса до повної форми чи до основи утворювалися пестливі назви (noms hypocoristiques), поширені в XIII – XIV ст.: *Denis* – *Deniset*, *Denisot*; *Jehan* – *Jehannet*, *Jeannin*; *Guill(aume)* – *Guillot* [11].

Інша категорія таких імен представлена поєднанням двох імен (*Jeanpierre*), особливо на сході Франції; додаванням епітета до імені (*Petitjean*), що було поширеним по всій країні, а найбільше – на сході;

в) імена за назвами професій (noms de métiers): *Cosson* (revendeur – перекупщик), *Fournier* (boulangier – пекар), *Talmetier* (boulangier – пекар) [11, с. 424, 645, 916];

г) глузливі прізвища (sobriquets). До складу цієї групи входять назви, які давалися на підставі специфічної ознаки, характеристики, що відрізняла людину, часто супроводжувала її протягом усього життя, трансформуючись із вуличного прізвища в розряд прізвищ. У складі цієї лексико-семантичної групи виділяються:

1) **назви осіб за їх зовнішніми ознаками**: *Bas*, *Basse* – людина з короткими ногами, *Chambard* – людина з міцними ногами [11, с. 81, 194]; *le Bouguennec*, «qui a de grosses joues» – щокатий, *le Garréc*, «qui a de grandes jambes» – із довгими ногами [11, с. 127, 446];

2) **назви осіб за їх внутрішніми ознаками**:

– **за рисами вдачі та характеру**: *Vergonjanne* < старофр. *vergogne* – сором'язливий, *Vertadier* < лат. *veritas* – справедливий, *Jolicorps*, *Jolibon* – ввічливий, люб'язний [11, с. 542], *Desiderius* («такий, що прагне до Бога»), *Laurentius* < *Laurus*, лавр, *Vincentius* < *victor*, переможець). Популярність цих імен пояснюється тим, що багато з них належало мученикам, таким, як *Saint Laurent* (III ст.), *Saint Vincent de Saragosse* (IV ст.). Місцевими шанованими святими були деякі єпископи, їхні імена впливали на вибір

імен на цій території: *Desiderius* в Лангре, III ст. (сьогодні – *Didier*, *Diderot*); *Mauricius* – глава леріону в Швейцарії, IV ст. (*Moris*, *Morisot*); *Priuantus* у Манде, IV ст. (*Privat*); *Remigius* у Реймсі (*Remy*), *Saturninus* у Тулузі, III ст. (*Semin*, *Sorlin*); *Vincentius* у Сарагосі, IV ст.;

– **назви осіб за особливостями поведінки**: *Babigeon* – хвалькуватий, *Bagarre* – сварливий, *Cochon* – грубий [11, с. 65, 68, 229];

– **за мовленнєвими особливостями**: *Aigle* – людина з тонким голосом [11, с. 29];

3) **назви осіб за професією та родом занять**: *Agoyer* – різновид садового ножа, який використовували виноградарі, *Argentier* – ювелір [11, с. 28, 47].

Найчастіше особу називали на честь села, в якому вона народилась і проживала, як і її предки, при цьому визначальними були місцева рослинність, певні природні елементи, наявність водоймища в місцевості та місцевий рельєф: *Verbecque* – «du guisseau» – дім біля струмка, *Verbrugge* «du pont» – дім біля мосту, *Touche* – «bosquet» – гуща, *Besse* – «bouleau» – береза [11].

Французька мова, на відміну від інших, має здатність змінювати написання слова, не порушуючи його вимови, наприклад, у прізвищі *Lafon* («la source» – джерело) та в його варіантах *Lafont*, *Lafond*, *Laffon*, *Laphond* написання різне, а вимова однакова. Такі способи називання людей були поширені в період середньовіччя, коли ще не сформувалися ні усталені засоби ідентифікації особи, ні орфографічні норми.

Традиційно римське чоловіче ім'я складалося як мінімум із двох частин: особового імені (praenomen) і родового імені (nomen) (згодом за цією аналогією будуватиметься французька ономастична система – prenom + nom). Крім того, у чоловіків могло бути індивідуальне прізвище або найменування гілки роду (cognomen). Перших імен було небагато. Ось деякі з них: *Agrippa*, *Eppeius*, *Fertor*, *Herius*, *Marius*, *Mesius*, *Novius*, *Opiter*, *Secundus*, *Servius*, *Vopiscus*. Не всі ці імена типові для французької іменної системи, хоча загалом частка латинських імен у французькому іменнику доволі велика. Друге римське ім'я (nomen) було іменем роду (саме це родове ім'я мали всі жінки роду, як *Julia* (Юлія), дочка Юлія Цезаря), а третє (cognomen) – свого роду прізвищем, яке свідчило про походження роду або про пам'ятні події (у плебейському роді Муційів з'явилося прізвище *Scaevola* (лівак) після того, як у 508 р. до н. е. у війні з етрусками Гай Муцій спалив свою руку на вогні жаровні); про зовнішність (*Crassus* – товстий, *Laetus* – огрядний, *Celsus* – високий, *Paullus* – невисокий та ін.); про характер (*Severus* – жорстокий, *Probus* – чесний). Цей універсальний принцип утворення прізвищ надалі стане основним під час формування французьких прізвищ (noms). Оскільки в римському

суспільстві раби власного імені не мали, його за принципом прізвища (cognomen) давали господарі. Іменування раба могло вказувати на його походження або місце народження: *Dacus* – дакієць, *Peregrinus* – іноземець, а також *Primus*, *Secundus*, *Tertius*.

Оскільки християнство як релігія спочатку ширилося саме серед рабів і плебеїв, то й імена перших святих були іменами рабів. Звідси у французькій мові такі латинські імена: *Renatus* – воскреслий (фр. *Rene*), *Felix* – щасливий (фр. *Felix*), *Amatus* – коханий (фр. *Aime*). У сучасній французькій іменній системі латинські імена становлять приблизно четверту частину.

Хронологічно до третьої групи імен належать *германські імена*, поширені у Франції, наприклад, *Robert* – *rod* (слава), *bert* – (блискучий, сяючий), *Charles* – *karol* (чоловік). До початку середніх віків усі або майже всі мали германське ім'я. Це могло бути зумовлено різними факторами – як примусом, так і модою, бажанням пристосуватися до нового суспільного порядку. Імена германського походження становлять приблизно п'яту частину від усіх французьких особових імен. Як і латинські, грецькі та давньоєврейські імена, вони потрапили у французьку ономастику разом із християнством.

Перші грецькі імена функціонували на території Франції вже в IV ст., а повномасштабне їх проникнення відбулося пізніше, коли християнство зміцнило свої позиції в суспільстві. Серед християнських можна назвати старозавітні давньоєврейські імена: *Daniel*, *David*, *Simeon*, *Mosé*; серед грецьких – новозавітні імена (*Andreas*), імена святих (*Catherine*, *Domitille* та ін.). Цікава доля імені *Maria*. Тривалий час Церква забороняла називати дівчаток цим іменем, оскільки воно належало Матері Ісуса Христа, проте в X ст. народне шанування пересилило цю заборону, ім'я стало дуже відомим, від нього утворилося безліч похідних: *Maria*, *Marie*, *Marion*, *Mariote* [10, с. 119].

Оскільки акти про хрещення оформлялися в церкві офіційною латинською мовою, усі імена записувалися латиною або (як у випадку з германськими та давньоєврейськими іменами) латинізувалися (*Petrus* > *Pierre*, *Paschalis* > *Pascal*). Особливо яскраво це ілюструють германські імена: *Arnold* > *Arnoldus*.

У 1539 р. Франциск I ордонансом Віллер-Котре (правовий документ зі 192 статтями, який запрова-

джував низку реформ у церковній, урядовій і судовій сферах) офіційно довіряє церкві запис актів про смерть і народження (це розпорядження важливе також тим, що офіційно закріпило подвійну систему імен: ім'я + прізвище). Цей ордонанс, а також рішення Тридентського собору (1545–1563 рр.) (Concile de Trente) сприяли подальшому розвитку французької ономастичної системи аж до XX ст. Собор був скликаний до Триденту Павлом III у 1542 р., а розпочався в 1545 р. (причиною була французько-німецька війна).

Велика кількість антропонімних одиниць пояснюється наявністю подвійних імен (*Jean-François*, *Jean-Marc*, *Marie-Ange*) та різноманітністю фонетичних варіантів імен (*Karl* та *Carl*), які справедливо вважаються різними іменами.

Ордонанс Віллер-Котре закріпив за французами їх «другі імена», які з того часу почали передаватися в спадок від батька до сина. Тим же розпорядженням заборонялося за своїм бажанням змінювати прізвище батька.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, французькі особові імена сформувалися раніше, ніж французькі прізвища. Поширення у Франції особових імен тієї чи іншої етнічної групи пов'язане із зовнішньою історією французької мови. Найсильнішим фактором, що вплинув на сучасний стан антропонімічної системи, стало прийняття християнства, яке фактично нівелювало етнічне походження імені, вивівши на перший план релігійне: нині християнські імена трапляються в антропонімічних системах усіх етимологічних груп.

Ордонанс Віллер-Котре закріпив за «другими іменами» офіційний статус прізвища – *nom de famille*. З того часу прізвища передаються в спадок. Утворені (після реєстру) за схемою «ім'я + прізвище», де перша складова частина виконувала функцію розрізнення, а друга – ототожнення, вони виражали ознаки людини. Класифікаційним виразником особи був другий компонент – прізвище. З огляду на широкі можливості вираження різних характеризуючих ознак людини за допомогою прізвища, антропоніми становили чи не найпродуктивнішу групу лексики, яка перебувала на стадії уніфікації та нормативного закріплення.

Зібраний і систематизований фактичний матеріал може бути використаний у подальших дослідженнях французької антропоніміки.

Література

1. Аникина М.Н. Лингвострановедческий анализ русских антропонимов : (личное имя, отчество, фамилия) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / М.Н. Аникина. – М., 1988. – 14 с.
2. Белая В.И. Культуроведческий потенциал онимов в текстах по истории / В.И. Белая, Н.Ф. Зайченко // Язык и культура : материалы I Международной конференции (Киев, ун-т им. Т. Шевченко). – К., 1992. – С. 128–129.
3. Бондалетов В.Д. Русская ономастика / В.Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
4. Ощепкова В.В. Культурологические, этнографические и типологические аспекты лингвострановедения : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / В.В. Ощепкова. – М., 1995. – 35 с.

5. Топорова Т.В. Язык в зеркале культуры : древнегерманские двучленные имена собственные / Т.В. Топорова. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 253 с.
6. Шабанова А.Б. О национально-культурной семантике фольклорной ономастики / А.Б. Шабанова // Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : [межвуз. сб. науч. трудов] / отв. ред. Ю.Т. Листрова-Правда. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. – С. 68–76.
7. Brunhes Jean. Géographie humaine de la France, t. I / J. Brunhes. – Paris, 1921. – P. 297, 299.
8. Coste Jean. Dictionnaire des noms propres : Toponymes et patronymes de France. – Paris. : Armand Colin, 2006. – 700 p.
9. Dauzat A. Dictionnaire étymologique des noms de famille et prenom de France / A. Dauzat. – Paris : Larousse, 1951. – 620 p.
10. Lebel P. Les noms de personnes en France / P. Lebel. – Paris : Presse Universitaire de France, 1981. – 128 p.
11. Morlet M-T. Dictionnaire étymologique des nom de famille / M-T. Morlet. – Perrin, 1997. – 1028 p.
12. Tosti J. Dictionnaire des noms de famille de France (et d'ailleurs) / J. Tosti. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jtosti.com>.